

Андрій Циб

Сучасна людина не уявляє свого життя без календаря. Можна сказати вона ціле своє життя намагається узгодити з ним, а саме: розписує час роботи, ділові зустрічі, відпочинок. Календар є однією із спроб виявити ритм часу, а Церква через календар літургійно преображує час.

На сьогодні за оцінками ЮНЕСКО на нашій планеті діють близько 40 календарів – як „світських”, так і релігійних. У кожного із них своя історія виникнення і розвитку. Однак більшість не мають до нас ніякого стосунку. Для нас будуть важливими перш за все юліянський календар і олександрійська пасхалія, а також ті модифікації, які виникли протягом останніх чотирьох століть у результаті їх реформи: григоріянський календар і пасхалія, а також новоюліянський календар.

Можливо, ми себе запитували: чому святкуємо Різдво Ісуса Христа 7 січня, а християни латинського обряду – 25 грудня? Практично ніхто із нас, бажаючи дізнатися про день святкування Пасхи в тому чи іншому році, відкриваючи для цього церковний календар, не задумується: звідки з'явилась ця дата. Нам може видатись, що календар і пасхалія неначе незмінні, однак ці вищезгадані схеми виникли не самі по собі, а в результаті зміни попередньої практики, тобто реформи. Для кращого розуміння зупинимось на реформі календаря, а потім пасхалії.

Календар – це система обчислення більших проміжків часу, котра базується на періодичному русі видимих небесних тіл. Основними календарними частинами є рік, місяць, тиждень, день. Сонячний рік визначається як проміжок часу, приблизно рівний періоду обертання Землі навколо Сонця. Існує кілька видів сонячного року. Однак найбільш важливу роль відіграв у історії людства тропічний рік, який представляє собою проміжок часу між двома останніми проходженнями центру сонця через точку весняного рівнодення на небосхилі. Його тривалість складає 365,242199 діб. Ця величина не ціла, тому по закінченню 365 днів залишається 5 годин.

Але людина звикла думати цілими числами, тому виникла необхідність створити таку календарну систему, яка дозволяла б реалізувати на практиці вказану тривалість року, використовуючи тільки ціле число днів. Отож, основні вимоги до календаря – його точність і простота. Але, вдосконалюючи календар, астрономи зіткнулися з проблемою: якщо просто, то не точно, з деякою похибкою, а якщо довести до точності, то ускладнюється сам календар. Найбільш простим і зрозумілим був єгипетський календар, попередник юліянському, який налічував 365 днів. Проте він давав помилку: 1 день у кожних 4 роки. Такий календар був незручний. Тому римський імператор Юлій Цезар провів реформу, вводячи в застосування 1 січня 45 року до Різдва Христового новий календар, який отримав його назву. Він був реалізований додаванням кожних 4 років одного дня. Така схема наблизила календар до точності, але й вона давала похибку, тому що накопичується один день протягом 128 років. Хоча цей календар збільшив точність у 30 разів на противагу єгипетському, проте похибка все ж таки залишилась, і не звертали увагу на це, можливо, тому, що не задумувалися над тим, що ця схема буде використовуватись протягом кількох тисячоліть. Ця похибка зросла, і не треба було бути великим астрономом, щоб її не побачити. Весняне рівнодення постійно зміщується. Тому спроби щодо покращення календаря з'явилися в XIII ст., коли на Заході виникло нове зацікавлення до астрономії. Помилка також була зауважена і на Сході, де Григорій Никифор, візантійський астроном XIV ст. вказував на неточність. Однак візантійці не пропонували ніяких змін, зважаючи на те, що у 1492 році закінчувалось 7000 років від

створення світу і вірні очікували другого приходу Христа, через що й не особливо піклувались про покращення календарних проблем.

Ідея реформи на заході в XVI ст. звучала все більше і більше, тому близько 1573 року папа Григорій XIII створив спеціальну комісію, яка після 10-літньої роботи запропонувала проєкт подвійної реформи: календаря і пасхалії. Було запропоновано ускладнити систему встановленням високосних днів. Тобто до кожного 400 року добавляється ще один день. Цей календар був введений у застосування в 1582 році папською буллою „*Inter gravissimas*”. Реформа календаря була реалізована таким чином, що в цьому році „відкинули” 10 днів. Після 4 жовтня наступало знову 15 жовтня. Це дало можливість уникнути залишку, який назбирався, і наблизитись до тривалості тропічного року. Похибка цього календаря складала 1 день за 333 роки. Папська булла адресована тільки католицьким служителям Європи, в ній не згадувались ні протестанти, ні православні, на яких ці укази не поширювались, і з якими консультацій стосовно реформи не проводились. На сьогодні різниця між юліянським і григоріанським календарем складає 13 днів. І вона збільшиться до 14 днів у 2100 році, який по-юліянському буде високосний, а по-григоріанському – „звичайний”.

Важливо сказати тут, що з боку православних християн були спроби реформи календаря.

Актуалізувати календарне питання Православну Церкву спонукали геополітичні зміни та модернізаційні чинники, впливу яких зазнала Європа внаслідок Першої світової війни. 10 травня 1923 року з ініціативи Вселенського Патріярха Мелетія IV в Константинополі відбувся Загальноправославний конгрес за участю делегатів від Грецької, Російської, Румунської та Сербської Церков. Конгрес ухвалив таке рішення: для загальних потреб православних необхідно узгодити церковний календар із запровадженням у їхніх державах новим стилем, скасувавши різницю (13 днів). Було визначено день для об'єднання календарів – 1 жовтня 1923 року. Щоб не приймати григоріанський календар, вирішили запровадити т. зв. новоюліянський календар. Восени, того ж року календарну реформу благословив Російський патріярх Тихон. Але її згодом було скасовано через невдоволення вірних.

І тут у читача може виникнути питання: а що відбувалось на Україні? Але про це згодом. Зараз постараємось розглянути процес розвитку пасхалії.

Слід сказати, що найдавнішим літургійним обрядом було звершення християнами Пасхи в день 14 нісана, тобто в той самий день, коли юдеї святкували своє свято. У цей день перші християни очікували другого приходу Христа. Але згодом у Церкві було проведено реформу пасхалії: свято Пасхи було вирішено звершувати в першу неділю після 14 нісана, тому що Христос воскрес у неділю, а піст у п'ятницю і суботу був присвячений спогадам про хрестну смерть Спасителя. Але не всі дотримувались цієї постанови.

З боку Риму, в 195 році, під загрозою відлучення від малоазійців (які тоді ще дотримувалися старої дати) вимагали святкувати Пасху разом з усією Церквою. Полікарп Ефеський написав послання, де вияснив правомірність своєї традиції, виводячи її від апостолів. Це викликало протест навіть тих, хто святкував Пасху за римським звичаєм. Св. Іринеї Ліонський написав до Риму, рекомендуючи перебувати у згоді з тими, що святкують Пасху 14 нісана. Різниця у звершенні Пасхи, на думку святого, існувала завжди. Малоазійці зберігають дуже давню традицію. Тому переривати євхаристійне сопричастя через обрядове питання не можна. Але згодом, а саме в II-IV ст., в юдаїзмі

сталась важлива подія. Було проведено реформу календаря. Проте юдейський календар базувався на русі Місяця як небесного світила. Тривалість одного мала близько 29, 5 днів. А рік сформовано так, що 29 і 30 дні чергувались по місяцях, тим самим це давало в сумі 354 дні, проте не дорівнювало сонячному року.

Після руйнації храму і розсіяння юдеїв по цілій Римській імперії ситуація змінилась. Юдеї перестали святкувати Пасху однаково в один і той же день, а вводили різні календарні системи стосовно тих місцевостей, де вони жили. Равіни, розуміючи необхідність збереження єдності народу, вирішили ввести нову таблицю, яка зобов'язувала б усіх юдеїв. Але час від часу святкування Пасхи траплялось раніше весняного рівнодення. Християнською реакцією на таку ситуацію стало створення своїх пасхальних таблиць, в яких Пасха святкувалась після рівнодення, а це означало принципову відмову, щоб приймати до уваги юдейське 14 нісана. Ця дата згідно з християнськими пасхалістами була вирахована неправильно. Дві основні християнські катедри Рим і Олександрія почали незалежно одна від одної складати свої таблиці. Як було вищесказано – тривалість сонячного року не дорівнює місячному. Рим і Олександрія використали восьмирічний цикл, який був відомий ще до них. Олександрійці згодом зрозуміли велику неточність цього циклу і перейшли до 19- річного, римляни ж продовжували дотримуватись своєї практики. Але частина християн антиохійського патріархату дотримувались традицій звершення Пасхи у недільний день після 14 нісана. Проти цієї традиції і були направлені дії I Вселенського Собору. Отці не залишили ніякого канону щодо пасхалії, але видно із послань імператора Костянтина до єпископів, які не були на Соборі, всім християнам веліли святкувати Пасху в один день, а антиохійцям відмовитися від залежності юдейської дати.

Отож, виходячи з цього, треба розуміти 7 апостольське правило, яке забороняло звершувати Пасху „перед весняним рівноденням разом з юдеями”, а також 1 правило Антиохійського Собору. Вони направлені від залежності християн щодо дати юдейської Пасхи, а не проти звершення празника в один день з юдеями. В усіх випадках, коли Пасха співпадала з юдейською, нехтувалось усякими спробами, щоб її переносити. Після I Нікейського Собору олександрійська пасхалія стала вселенською в Церкві. Св. Епіфаній пише, що до визначення дня Пасхи потрібно керуватись трьома принципами: повнота місяця, рівнодення і неділя. Але не всі прийняли одразу цю схему. Отож, із цього випливає, що процес відділення християнства від юдаїзму проходив у декілька етапів. Єдність святкування Пасхи було порушено в 1582 року реформою папи Григорія XIII. Папська комісія вирішила встановити ті астрономічні реалії, які лежали в основі олександрійської пасхалії – 21 березня як дату весняного рівнодення і пасхальні границі 22 березня – 25 квітня. Для цього були прийняті зміни, які зруйнували структуру 532-річної олександрійської пасхалії, збільшуючи календарний цикл до 400 років. Це призвело до того, що період західної пасхалії на сьогодні настільки великий, що сягає приблизно 5700000 років. Це ще раз доводить, що, досягнувши точности, втрачається простота.

Григоріянський календар і пасхалія викликали на початку різку неприязнь в протестантському світі, але поступово отримали всезагальне поширення на Заході. Як основний етап реформи варто згадати новоюліянську реформу 1523 року, яка вплинула і на пасхалію. Поряд із введенням календаря було вирішено звершувати Пасху за формулою „перша неділя після першої повноти Місяця, після рівнодення”, де всі компоненти повинні були визначатись не за даними олександрійської пасхалії, а чисто

астрономічно на широті Єрусалиму. Але це рішення не було до цього часу реалізовано, тому новоюліянська реформа стала половинчастою: більшість автокефальних Церков звершує Пасху за олександрійською схемою.

А зараз погляньмо як цей процес розвитку відбувався на Україні і в українській діаспорі. Календарна реформа – одне з дискусійних питань сучасного релігійного життя українців-християн східного обряду. Частина діаспори вже тривалий час відзначає релігійні свята за григоріанським календарем, інші категорично наполягають на збереженні старого стилю.

Польський король Стефан Баторій своїм універсалом від 5 (15) жовтня 1582 року зобов'язав усіх підданих, а отже, й православних русинів та вірмен, використовувати в датуванні григоріанський календар. Русини-українці негативно поставилися до календарного нововведення, силові методи впровадження якого не мали успіху, й після укладення Берестейської унії Українська Церква зберегла східний обряд і відповідне чергування свят за старим стилем.

Співіснування в церковній практиці двох календарних систем становило на західноукраїнських землях не лише релігійну, а й економічну проблему. Адже саме церковний календар визначав порядок й кількість робочих днів і свят. До запровадження нового стилю більшість свят східного та латинського обряду співпадали. Коли ж латинники прийняли григоріанський календар, який хронологічно розмежував головні свята обидвох обрядів, загальна кількість неробочих днів тут суттєво збільшилася. Економічний чинник був однією із причин, які спонукали австрійську адміністрацію після приєднання Галичини неодноразово вимагати від греко-католицьких єрархів провести календарну реформу. Однак активні протести греко-католицьких єрархів Лева Шептицького, Антіна Ангеловича, Михайла Левицького і Григорія Яхимовича призупинили такі домагання. Зауважмо, що Апостольський Престол дотримувався в цьому питанні виваженої позиції.

У середині XIX ст. церковний календар став одним зі стрижневих елементів у творенні національної ідентичності галицьких українців. Для місцевих селян з їхнім традиційним устроєм життя церковний календар був універсальним часовим орієнтиром. Спроби запровадження нового стилю вони сприймали як замах на свята східного обряду. У роки Першої світової війни деякі європейські країни, які досі послуговувалися в державному житті юліянським календарем, перейшли на новий стиль. 1916 року григоріанський календар прийняли Болгарія і Сербія. Тоді ж новий стиль (разом із латинською абеткою) було запроваджено в трьох греко-католицьких єпархіях Закарпаття. І хоча тут він проіснував лише до 1919 р., але внаслідок насильницького характеру календарної реформи частина місцевих українців перейшла згодом на православ'я.

1916 року станіславівський владика Григорій (Хомишин) здійснив календарну реформу у своїй єпархії (на той час митрополита Андрея росіяни депортували з краю). Нововведення, окрім подолання часової різниці календарних стилів, наближало літургійний цикл Греко-Католицької Церкви до римо-католицької традиції. Незважаючи на старання владики подати впровадження нового стилю як виключно церковну справу, ця акція в період Першої світової війни дістала виразне політичне забарвлення – лояльність віруючих українців до австрійської влади і їхній зовнішньополітичний вибір в умовах міжімперського конфлікту. Проти реформи активно виступили деякі українські церковні та політичні діячі, мотивуючи свою позицію нелегітимністю самостійного рішення

станіславівського єпископа. Українські політики вважали новий літургійний календар однією зі спонук до адміністративного поділу Галичини на українську та польську частини. Ця реформа не набула поширення в Галичині, а 1918 року в Станіславівській єпархії її відмінив сам Григорій Хомишин.

На початку 30-х років ХХ ст. у зв'язку з календарним питанням перед греко-католиками Польщі постали соціальні проблеми. У містах, де українці були у меншості, їхні свята не мали такого урочистого характеру, як римо-католицькі. Зазнавали збитків українські кооперативи, які не працювали у свої свята, і під загрозою покарання – у польські церковні та державні свята. Населення і далі вважало старий стиль виразною ознакою українськості й гарантом збереження національної ідентичності в умовах наступу полонізації.

12 лютого 1918 року „Закон про запровадження нового стилю” ухвалила Українська Центральна Рада, увівши одночасно в Україні середньоевропейський час (про введення календаря в релігійне життя тоді не йшлося).

На території Радянської України григоріянський календар намагалася запровадити т. зв. жива (обновленська) Церква, яку підтримували більшовики. 5 травня 1923 року Собор обновленців постановив перейти 12 червня на новий стиль. В Україні органи ГПУ змушували священників відправляти богослужіння згідно з новим стилем. Результати примусу виявилися мізерними: за винятком обновленців, більшість священників і далі дотримувалися старого стилю.

Собор єпископів Православної митрополії Польщі 12 квітня 1924 року постановив запровадити до церковного вжитку новий стиль від Неділі всіх святих. Поєднання в церковній практиці двох календарних стилів серйозно ускладнило релігійне життя православних українців Польщі, парохії яких складали 70% від загальної кількості всіх православних громад. Віруючі не прийняли реформи і не відвідували богослужінь, коли відправлялось за новим стилем. Відмова православного населення Польщі визнати новий порядок свят змусила церковних єрархів шукати вихід із складної ситуації. 16 серпня 1924 року в Почаївській Успенській лаврі Собор єпископів благословив святкування за старим стилем «великих і місцево шанованих свят» там, де цього домагалися віруючі, і не відмінив новий стиль для тих, хто святкував у силу службового становища (урядовці, робітники, учні, військові тощо). Це, однак, проблеми не вирішувало, в межах митрополії збереглися (вже в іншій формі) дві практики: церковні єрархи святкували за григоріянським календарем, а нижче духовенство та віруючі – за юліянським.

У міжвоєнний період новий стиль у церковне життя частково впровадили українці діаспори. У США й Канаді було дозволено святкувати церковні свята за новим стилем тим парохіям, що вибрали його голосуванням, яке підтвердив греко-католицький єпископ. До кінця 30-х років на новий стиль перейшли деякі українські парохії в мегаполісах США; його також запровадили греко-католицькі парохії Італії та Бразилії. Проте наприкінці 60-х –70-х років ХХ ст. у Чикаго, Клівленді й Філадельфії осередки української діаспори утворили т. зв. традиційні парохії, в яких повністю зберігався східний обряд, юліянський календар та українська мова богослужінь. У середині 70-х років таку зміну за бажанням парохіян (усупереч рішенням церковного Собору) провели в окремих українських парохіях Польщі. У Варшаві, зокрема, за григоріянським календарем святкують православна й греко-католицька парохії. Українці Польщі й досі дискутують щодо календарного питання.

О. Євген Попович зауважив, що українська духовна та світська інтелігенція вважає, що

Українська Церква в Польщі є частиною Церкви в Україні, тому повинна зберігати чинний там календар та звичаї.

З огляду на сучасний стан міжконфесійних взаємин в Україні та їхню внутрішньо- й зовнішньополітичну детермінованість, виникає сумнів, що найближчим часом єрархи Церков заговорять про календарну реформу.

Отож, метою цієї публікації було показати різновидність календарних та пасхальних схем, їх виникнення та розвиток. Але є помилково думати, що цим ми хочемо протиставити одну схему іншій чи показати вищість однієї над другою. Тут слід було б побачити, що ті зміни творились на базі певної культури, благочестя даного народу та наболілих проблем, які виникали протягом історії християнства.

Література:

1. Олег Павлишиню. Календарна реформа в Київській Церкві: історичний аспект.
<http://www.patriyarkhat.org.ua/ukr/library/article;90/>, (2 березня 2006).
2. Владислав Цыпин. Окалендарных спорах и Церковных канонах.
<http://drevglas.narod.ru/cypin.html>,
(2 березня 2006).
3. В. Ф. Хулап. Реформа календаря и пасхалии: история и современность.
<http://www.liturgica.ru/bibliot/kalender.html>,
(2 березня 2006).

А. Циб. Розвиток і реформа календаря та пасхалії // Слово №2 (27) (2006) с. 27-29